

Гуманізація освіти як чинник формування гуманного ставлення до людей похилого віку

В'ячеслав КУЗЬМИЧ,

здобувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Проблеми соціального статусу та ставлення до людей похилого віку актуалізуються з огляду на зростання чисельності цієї категорії населення в Україні. Недостатня увага суспільства, відсутність місць на ринку праці – основні причини, що стримують формування активної життєвої позиції та стійкого світогляду людей літнього віку. Вирішення цього питання пов'язано з реалізацією гуманістичної концепції розвитку особистості. Потребують змін ціннісні орієнтації суспільства, створення належної підготовки молодих спеціалістів для прийняття людей «третього віку».

Важливого значення у розв'язанні проблеми виховання гуманного ставлення до людей похилого віку надається діяльності педагога, який шляхом особистого прикладу має допомагати іншим особистостям усвідомити, що людина, незалежно від її віку, є найвищою цінністю. Підготовка вчителя у вищій школі передбачає особистісне та професійне зростання. Кожна людина під час оволодіння певною спеціальністю стає суб'єктом професійної діяльності. Однак становлення висококваліфікованого фахівця пов'язане не лише з профільною, а й гуманістичною підготовкою.

Нині ідеали гуманізму є затребуваними світовою спільнотою, що пов'язано, передусім, із кризою духовності. Подолання духовно-моральної кризи суспільства вбачається у перебудові масової свідомості шляхом опанування сучасних знань та з опертям на досвід гуманістичної парадигми. Процес виховання має базуватися на ідеях гуманізму, відповідно до яких кожна людина є неповторною особистістю, яка заслуговує на неупереджене та гідне ставлення оточуючих. Це зумовлює необхідність формування гуманної особистості як повноцінного суб'єкта системи вищої професійної освіти.

Сучасні науковці (І.Бех, С.Вітвицька, П.Козляковський та ін.), характеризуючи вікові особливості студентської молоді, доводять, що цей вік є найсприятливішим для цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість шляхом надання їй достатнього простору для вияву самостійності й творчості, становлення гуманістичних начал [3]. Проблема гуманізму є наріжним питанням наукових розвідок. Зокрема, соціально-теоретичний аспект гуманізму розглядають В.Андрущенко, І.Бех, Л.Губернський та інші сучасні вчені. Дослідники зосереджують увагу на таких аспектах проблеми

виховання, як формування гуманістичних почуттів і відносин; гуманізація професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у вищій школі.

Дослідження чинників, що зумовлюють побудову гуманістичних відносин у педагогічному, психологічному та соціально-психологічному аспектах, здійснюють Г.Балл, І.Бех, В.Ануфрієва, Н.Барановський, Л.Даниленко, М.Дорошенко, В.Затворний та ін.

Соціально-педагогічні проблеми, умови формування гуманних якостей зростаючої особистості розглядаються в працях психологів (М.Боришевський, В.Власенко, Я.Коломінський, О.Киричук, Т.Лисянська, Н.Побірченко, М.Яценко) та педагогів (А.Макаренко, В.Сухомлинський, Є.Ільїн, В.Кобзарь, О.Ковальчук, Н.Скрипченко).

Отже, проблема виховання гуманності особистості є актуальним питанням наукових пошуків учених. Мета нашого дослідження – узагальнення підходів щодо гуманізації освіти як визначального фактору формування гуманного ставлення до людей похилого віку у студентів педагогічних університетів.

Поняття «гуманізм» походить від латинського «humanus», що означає «людський», «людяний». Вперше це поняття ввів до наукового обігу німецький педагог Ф.Нітхаммер у 1808 році. Основою поняття «гуманізм» стало слово «гуманіст», що з'явилося в епоху Відродження (наприкінці XV століття). З того часу гуманізм став розумітися як тип світогляду, за яким найвищою цінністю вважається людина.

Нині у науковій літературі поряд із поняттям «гуманізм» вживається категорія «гуманні відносини». Є декілька підходів до її визначення: соціально-психологічний (колективістський) (І.Іванов, М.Вейт),

діяльнісний (Б.Лихачов, К.Орлов), цілісний (системний) підхід (С.Козлова, І.Мар'єнко, О.Авраменко, А.Востріков). У контексті соціально-психологічного підходу умовою і засобом формування гуманних відносин є колектив. Гуманні взаємини у колективі розглядаються як цілісна система зі своєю внутрішньою структурою і динамікою розвитку, в якій відносини усіх членів колективу є взаємопов'язаними.

Відповідно до діяльнісного підходу, джерелом гуманних відносин вважається колективна діяльність, спрямована на розвиток особистості. Відносини не існують самі по собі, а є «тканиною діяльності, формою її буття». К.Орлов доводить, що «гуманні відносини особистості – це взаємодія її з іншими людьми, в процесі якої у неї виявляються потреби в наданні допомоги оточуючим, вияві гуманістичних почуттів (добррозичливість, дружелюбність, симпатія, співчуття, повага, непримиренність до грубості і жорстокості), що виражають свідоме співчутливе ставлення до людини як найвищої цінності, визначають її суспільнозначущу мотивацію, поведінку та діяльність у колективі в різних ситуаціях» [8, с. 36].

Прихильники системного підходу доводять, що саме на основі відносин виявляються норми гуманізму в реальному житті. І.Мар'єнко характеризує гуманні відносини як «ієрархію інтегральних гуманних якостей, що виражаються в поведінці, певних гуманістичних виявах і відносинах» [7, с. 13]. Ці міркування поділяє О.Авраменко. Науковець визначає гуманні відносини як особливий вид суспільних відносин, що складаються на основі моральних поглядів, норм, принципів. Вони вибудовуються в процесі моральної діяльності, проходять через свідомість людей [1, с. 37].

Психологічний аспект проблеми гуманізму, гуманних відносин представлений у працях учених Б.Ананьєва, Л.Божович, Л.Виготського, А.Ковальова, В.М'ясищева, С.Рубінштейна. Б.Ананьєв розглядає гуманні відносини як об'єктивну відповідність окремих дій і вчинків особистості потребам та інтересам суспільства, які реалізуються у різноманітних сферах діяльності. В.М'ясищев пов'язує гуманні відносини з моральними цінностями, що є найважливішими продуктами суспільного розвитку.

Узагальнюючи підходи науковців, зазначимо: в науковому дискурсі гуманні відносини розглядаються як відносини, що базуються на етичних якостях, і це дає змогу обстоювати їх інтегративний характер.

На нашу думку, формування гуманних відносин між людьми можливе шляхом гуманізації системи освіти, що передбачає реалізацію таких положень: визнання кожного вихованця як унікальної особистості, його прав, ставлення до нього як до суб'єкта власного розвитку; розуміння того, що особистість – не засіб, а мета виховання; виховання почуттів обов'язку, патріотизму, відповідальності, гуманної поведінки; сприяння духовному, етичному, естетичному розвитку кожної особистості; необхідність побудови відносин між педагогом і вихованцем на

основі співпраці; здійснення виховання особистості в колективі, що діє на принципах поваги, вимогливості, співробітництва, дружби, захищеності.

Відомий дослідник Г.Балл доводить, що саме в освітньому процесі, де центральна роль відводиться взаєминам між педагогами і тими, хто навчається й виховується, гуманізація освіти вимагає від викладачів не лише доброго ставлення до тих, кого навчають, а й щирої поваги до них (їх індивідуальності, прагнень, думок), сприяння становленню їх як гармонійно розвинених особистостей [2, с. 306–307]. Педагог своїм власним прикладом має вчити суб'єктів освітньо-виховного процесу, як необхідно поводити себе з іншими людьми, сприяючи засвоєнню норм моралі та гуманних якостей особистості.

Академік І.Бех наголошує, що дефіцит гуманності породжує бездуховність освіти зокрема та всього суспільства в цілому. «Під тиском індустріального, технічного і ринкового розвитку суспільства освіта втрачає гуманістичний зміст (тобто орієнтацію на розвиток особистості) і перетворюється на вивчення вузького спектра професійних знань і вмінь. Але освіта в її гуманістичному розумінні – це не просто навчання. Завдання освіти простіше порівняно з проблемою виховання людини у всій повноті її життєдіяльності. Дегуманізація освіти є водночас і дегуманізацією суспільства, так як людина починає функціонувати у знедуховленому суспільстві» [3, с. 117–122]. Педагог стверджує, що сучасна освіта – це не лише передавання молоді знань, а й виховання інтелектуально розвиненої, творчої особистості, формування в неї загальнолюдських моральних цінностей і переконань, ідеалів, прагнень, почуттів.

Обґрунтовуючи положення особистісно орієнтованого навчання, І.Бех доводить необхідність створення умов для всебічного розвитку та творчої діяльності молодшої людини, забезпечення успішного засвоєння суб'єктами навчального процесу моральних норм і цінностей, створення ситуації позитивних емоційних переживань, що сприятимуть інтелектуальному та моральному розвитку, забезпечення умов для морального особистісного спілкування як специфічної форми людських відносин, які охоплюють смисложиттєві цінності. В контексті особистісно орієнтованого підходу науковець обґрунтовує вимоги щодо виховання на гуманістичних засадах:

- сприяти усвідомленню вихованцем себе як неповторної особистості;
- формування образу «хорошого іншого», культивування у суб'єктів освітньо-виховної діяльності цінності іншої людини;
- утвердження особистісно-розвивального самовиміру;
- розвиток у вихованців уміння відстоювати себе як особистість [3].

На думку І.Бека, основними цінностями гуманістичного особистісно орієнтованого освітнього процесу є: людина, яка формується як особистість; творчість як механізм розвитку культури; духовність як

показник цього розвитку, що засвідчує значущість гуманістичного виховання особистості для гармонійного розвитку культури й духовності суспільства.

Основною соціальною детермінантою, що визначає моральні цінності молодої людини, є її професійно-пізнавальна діяльність, яка згодом має розвинути у власне професійну діяльність, пов'язану з моральними пошуками. Формування гуманних взаємин здійснюється у процесі спільної діяльності, що матиме соціально значущий характер у разі забезпечення кожного можливістю для співучасті, співпереживання, взаєморозуміння та співробітництва (А.Бойко, В.Киричук, В.Мясищев).

На нашу думку, реалізація завдань особистісно орієнтованого навчання у педагогічних університетах сприятиме формуванню гуманістичних якостей студентів, які, поряд із фаховими знаннями, мають засвоїти ідеали гуманістичного виховання, серед яких найвищим ідеалом є людина (незалежно від віку).

На основі досліджень М.Боришевського було встановлено, що гуманне ставлення педагога до інших суб'єктів навчально-виховного процесу забезпечує високий рівень творчої активності, що сприяє розвитку потенційних можливостей, засвоєнню суспільних цінностей, а також, завдяки цьому, – самозбагаченню і саморозвитку [5, с. 26–33]. Ознаками особистості гуманістично-спрямованого педагога, на думку науковця, є:

а) точність та об'єктивність у сприйнятті та оцінюванні партнера як суб'єкта комунікації;

б) розвинені рефлексійні навички, що дають можливість зрозуміти ціннісні орієнтації та соціальні експектації партнера по взаємодії;

в) високий рівень емпатії, що дає можливість виявити до людини, яка потребує допомоги, теплі почуття, симпатію, повагу та співпереживання її проблем;

г) об'єктивне оцінювання власних якостей, сильних та слабких рис своєї особистості як таких, що обов'язково впливають на ефективність співпраці та рівні конструктивності діалогу.

Вважаємо, що визначені М.Боришевським якості особистості гуманістично-спрямованого педагога мають бути сформовані у майбутніх освітян. При цьому означені особливості мають виявлятися не лише у професійній діяльності, а й у повсякденному житті, демонструючи у такий спосіб повагу до кожної особистості, незалежно від її віку, статі, статусу, рівня освіти тощо.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують люди похилого віку, які, зважаючи на фізичну немічність, є найбільш соціально вразливою категорією населення. Суспільство повинно надавати допомогу людям «третього віку», не створюючи бар'єрів для їх подальшого особистісного розвитку. Старість ні в якому разі не повинна бути пасивним животінням. Вона має стати подальшим етапом реалізації прагнень людини, задоволення

її потреби бути значущою і самостійною. Соціум має допомогти пристосуватися людині похилого віку до різноманітних змін, що є однією з визначальних умов довголіття. Залучення літніх людей до суспільного життя, на нашу думку, дозволить молодій людині позбутися страху наближення старості та побачити в ній природну форму свого майбутнього життя. Досягти успіхів у цій справі можна зусиллями педагогів, які є сподвижниками великих істин у нашому суспільстві.

Студенти після закінчення педагогічних університетів мають орієнтуватися у своїй професійній діяльності на технологію особистісно орієнтованого навчання, у такий спосіб продовжуючи справу виховання в молоді гуманістичних ідеалів. На нашу думку, процес гуманістичного виховання набудуватиме продуктивності саме за умови спільної діяльності суб'єктів навчальної діяльності, творчого співробітництва.

Дослідник М.Касьяненко щодо цього наголошує: досягти позитивних результатів у співробітництві педагога та студентів можна за умов реалізації таких компонентів педагогічної діяльності:

– вміння створювати атмосферу взаємної довіри, взаємодопомоги і доброзичливості, високої взаємної вимогливості, всебічної турботи один про одного та зберігати її протягом всього процесу виховання, праці, громадської діяльності (причому непомітно для вихованців);

– формування спільних цілей та інтересів, які доповнювали б індивідуальні й приносили «завтрашню» радість кожному (як це розумів видатний педагог А.Макаренко);

– вміння розробляти та перевіряти технологію спільної й самостійної діяльності, яка передбачала б взаємну регуляцію, самоконтроль і контроль у системі співуправління колективом; враховувала обов'язки, взаємні зобов'язання, виконання індивідуальних і групових робіт; володіння високою культурою пізнавальної діяльності та поведінки студентів в умовах творчої самостійності кожного;

– вміння розробляти систему управління та самоуправління разом зі студентами;

– розробляти й реалізовувати систему виховання і розвитку особистості та колективу в зоні близької і перспективної діяльності, яка забезпечувала б високу культуру діяльності та поведінки кожного [6, с. 60].

Такі міркування поділяє Н.Слободяник. Науковець доводить, що гуманні відносини мають будуватися на істинах: визнання людини найвищою цінністю, її прагнень до морально-духовного самовдосконалення; орієнтація на позитивне в людях, активне та творче утвердження його; постійна спрямованість на людину, доброзичливе та добродійне ставлення до неї; активне заперечення асоціальних форм поведінки, неприйняття порушень принципів рівності та справедливості.

Дослідник доводить, що змістову структуру гуманних взаємин утворюють такі компоненти, як:

- когнітивний (знання про сутність гуманних взаємин);
- емоційний (гуманні почуття, потреба в розвитку гуманних взаємин);
- оціночно-орієнтувальний (оцінка, самооцінка, ідеали, переконання);
- дієво-практичний (уміння, звички, вчинки, дії, співпраця і взаємовідповідальність тощо).

Процесуальними аспектами формування гуманних взаємин Н.Слободяник вважає: засвоєння доступних вікових морально-етичних знань про гуманність, гуманні якості особистості, гуманні взаємини, гуманізм; вироблення відповідального ставлення до морально-гуманних вимог дорослих і однолітків; формування морально-гуманних вчинків і звичок; оволодіння формами та методами саморегуляції власної поведінки [10].

Поділяємо ідеї О.Савченко, яка відзначає, що концепція гуманістичного виховання має ґрунтуватися на ідеалах загальнолюдських і національно-духовних цінностей, пов'язаних із внутрішнім світом особистості [9].

Узагальнюючи різні підходи до визначення поняття «гуманні відносини», вважаємо, що їхній зміст охоплює такі аспекти:

- раціональний (система гуманістичних знань, суджень, переконань, тобто гуманістичний світогляд);
- емоційний (система оцінок, ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів, гуманних почуттів та емоцій);
- дієвий (система навичок і звичок моральної поведінки).

Отже, на нашу думку, сучасна педагогічна наука має сприяти формуванню особливої системи виховання, основним завданням якої має бути виховання гуманістично-орієнтованої особистості, що вмє і, головне, бажає вести гуманний спосіб життя. Гуманізація суспільства можлива за умови гуманізації освіти, яка має бути орієнтована на створення таких форм, засобів і методів навчання й виховання, що сприятимуть гармонійному розвитку особистості.

Гуманістичні відносини – це система моральних, світоглядних і ділових якостей особистості, що виражаються у прагматичному, відповідальному й дбайливому ставленні до оточуючих та реалізуються в цілеспрямованій діяльності, виявляються у свідомому дотриманні моральних принципів і правових норм.

Література

1. Авраменко О. Педагогічні умови формування гуманності в ігровій діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук / О.Авраменко. – Єлець, 1997. – 57 с.
2. Балл Г. Психология в рациогуманистической перспективе: избранные работы / Г.Балл. – К., 2006. – 408 с.
3. Бех І. Виховання особистості: в 3 кн. / І.Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 3: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 272 с.
4. Бондаревская Е. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е.Бондаревская // Педагогика. – 1997. – №4. – С. 11–17.

5. Боришевський М. Психологічні механізми розвитку особистості / М.Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 26–33.
6. Касьяненко М. Педагогіка співробітництва: навч. посібник / М.Касьяненко. – К.: Вища школа, 1993. – 320 с.
7. Мар'єнко І. Основи процесу морального виховання школярів / І.Мар'єнко. – М.: Просвещение, 1980. – С. 13.
8. Орлов К.А. Особенности формирования гуманности на отдельных этапах развития личности / К.А. Орлов // Совершенствование учебно-воспитательного процесса в образовательном учреждении: сб. науч. трудов. – М.: МГУ им. М.А. Шолохова, 2007. – С. 162–165.
9. Савченко О.Я. Цілі і цінності реформування сучасної школи / О.Я. Савченко // Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 238–240.
10. Слободяник Н. Психолого-педагогічні умови формування гуманних взаємин підлітків (на заняттях аматорського музичного колективу): автореф. дис. ... канд. психол. наук / Н.Слободяник. – Київ, 2001. – 28 с.

Анотації

В'ячеслав КУЗЬМИЧ

Гуманізація освіти як чинник формування гуманного ставлення до людей похилого віку

У статті проаналізовано підходи науковців до визначення змісту категорії «гуманні відносини». Доведено, що формування гуманних відносин у суспільстві можливе за умови гуманізації освіти. Визначено зміст гуманних відносин як системи моральних, світоглядних і ділових якостей особистості.

Ключові слова: гуманізм, гуманність, гуманні відносини, гуманістичне виховання особистості.

Вячеслав КУЗЬМИЧ

Гуманізація образования как фактор формирования гуманного отношения к людям пожилого возраста

В статье проанализированы подходы учёных к определению содержания категории «гуманные отношения». Доказано, что формирование гуманных отношений в обществе возможно при условии гуманизации образования. Определено содержание гуманных отношений как системы моральных, мировоззренческих и деловых качеств личности.

Ключевые слова: гуманизм, гуманность, гуманные отношения, гуманистическое воспитание личности.

Vyacheslav KUZMYCH

Humanization of education as a factor of humane treatment to the elderly

Analysis of scientific approaches to determining the content of the humane relationship. Proved that the establishment of human relations in society is subject humanization of the educational process. The content of humane relations as a system of moral, philosophical and professional qualities of the individual were evaluated.

Keywords: humanity, human relations, humanistic education of the individual.